

İSLAM DİNİ AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRMEYE ENGEL Mİ? DİN, DEVLET, LAİKLİK, HİRİSTİYANLIK ve İSLAMİYET

Halil Çivi*

Özet**

Türkiye'de özellikle 1980'li yıllarda daha fazla gündeme gelen ve 1990'lı yıllarda da doruklara çıkan din-devlet-siyaset ilişkileri ve siyasal islam tartışmaları daha belirli bir süre ülkenin gündeminde kalacağı benzetilmektedir. Acaba toplumun kimler tarafından yönetileceği, yöneticilerin meşruiyeti ve meşruiyet kaynağı açısından nasıl bir gelişim çizgisi oluşmuştur? Bu gelişim çizgisi içinde din-devlet ilişkileri nasıl biçimlenmiştir? Laikliğin doğuşu ve evrimi, sivil toplumun güçlenmesi, çağdaş demokrasilerin boyvermesi nasıl bir rota çizegelmiştir? Hıristiyanlık dini laiklikle uyum içinde midir? Avrupa Birliği, Hıristiyanlık kültürü üzerine kurulmuş dini kültürle temellenen bir "Hıristiyan Kulübü" müdür, yoksa çağdaş toplum ve çağdaş demokrasilerle donanmış ve küreselleşmiş güçlü bir ekonomik ve siyasal birlik midir? İslamiyet laikliğe kapalı bir din midir? İslamiyet-devlet ve laiklik, müslüman birey ve laiklik açısından İslam dini nasıl yorumlanabilir? Din bir ideoloji midir? Dinin bir ideoloji haline getirilmesi ve siyasileştirilmesi ne tür gelişmeler ve sonuçlar doğurur? Laikliği çeşitli açılardan nasıl anlamak gerekir?

Bu ve benzeri sorular, mutlaka sorulması ve yanıtlanması gerekli olan sorulardır. Hemen belirtelim ki, İslamiyet de en az Hıristiyanlık kadar, hatta ondan da ileri olarak laiklik ve çağdaş demokrasilerle bağdaşabilir. İslam dinine mensup olan toplumlar da laik ve demokratik devlet kurabilirler. Müslüman bir birey de din ve vicdan özgürlüğünün bir sonucu olarak laik olabilir. Avrupa Birliği, Hıristiyan dininin esasları üzerine kurulmuş bir birlik değildir. Tersine, akıl ve bilim eksenine oturmuş, laiklikle dinsel çatışma ve bağınazlıkları aşmış, sekülerizmle bireyi ve sivil toplumu oluşturmayı başarmış, çağdaş bir birliktir. İslamiyet'in laiklikle ve çağdaşlıkla bağ-

* Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı.

** For the summary in English see the end page of the Article.

daşmayacağını söylemek bizzat İslam dininin kendisine iftiradır. Dinin ideolojileştirilmesi ve siyasileşmesi ise bizzat dine, kutsal olana zarar vermek demektir. Sonuç olarak, Türkiye açısından İslamiyet'in Avrupa Birliği'ne girmesine engel oluşturuğu tezi, bir kötü niyet taşıyorsa, cahillikten başka bir şey değildir.

1- Din ve Devlet İlişkilerinin Evrimi

Eski çağlardan, insanların bir inanç sahibi oldukları ve devlet biçiminde örgütlenmeye başladıkları yıllardan beri, din ve devlet, aralarında yakın ilişki bulunan toplumsal kurumlardır. Dinlerin amacı insanları iyi bir kul olarak öbür dünyaya hazırlamak, bunun sağlanabilmesi için de bireylere, reel dünyadaki günlük davranışlarını ona göre düzenleyen tutum ve davranışlar kazandırmaktır. Dinsel davranışların temeli, Tanrı'nın varlığını kabul etmek (inanç) ve Tanrı otoritesine sınırsız ve koşulsuz olarak boyun eğmektir. Tanrı varlığını kabul çeşitli tapınmalar ve dualar biçiminde görülen ritüeller (tapınma biçimleri, ibadetler) şeklinde görülür. Oruç, namaz, ayin, kurban v.b. ritüeller inancın ve boyun eğmenin belirtileridir. Dinlerin yasakladığı, haram, zina, yalan, gıybet ve benzeri toplumca hoş olmayan davranışlardan kaçınmak, ya da hoşgörü, sevgi, cömertlik, yardımlaşma, dürüstlük ve benzeri davranışları yaşama aktarmak, Tanrısal hoşnutluk kazanıp cehennem işkencesinden kurtulma ve cennette bir yer edinebilme hedefine yöneliktir. Eğer Tanrı'nın varlığı hiçbir kuşkuya yer bırakmadan kabul edilir (iman), O'nun emrettiği ahlaki güzellikler sergilenir ve kötü davranışlardan kaçınılırsa iyi bir kul olunur. Tanrı'nın sonsuz korumacılığı ve bağışlayıcılığından yararlanır. Aksine davranışlar kulluğu zedeler, günah işlemeye neden olur ve kulucahenneme yaklaştırır. Bu açıklamalardan, dinsel açıdan çıkan sonuç şudur: Dinler, inanç ve tapınmalar yoluyla bireyin tutum ve davranışlarına belli bir biçim vererek onu toplum içinde barışa, öbür dünyada ise cennete hazırlamaktadır. Gelen mesajların hedefi bireydir, bireyin tutum ve davranışlarının insani değerlerle donatılmasıdır. Dinlerde genellikle kamu ya da devlet biçimi ve yönetimi ile ilgili düzenlemelere pek rastlanmaz. Din ve devletin özdeşleşmesi daha sonraları olmuştur.

İnsanoğlu, dünyaya geldiğinden beri, yaşamın doğası gereği başka insanlarla birlikte yaşamak zorunda kalmıştır. Daha önceleri klan, kavim, kabile, soy, boy gibi genetik özellikleri ağır basan ve çoğu kez türdeş bir inanç ve kültür kümesi şeklinde yaşayan insanlar giderek daha büyük topluluklar ve türdeş olmayan inanç kümeleri oluşturmaya başlamışlardır. Bu yeni oluşum biçimleri kavimleri ve toplulukları aşan, daha karmaşık ve adına "toplum" dediğimiz bir örgütlenme ve yaşama biçiminin doğmasına neden olmuştur. Toplumun yönetimi, denetimi ve güvenliğinden sorumlu olarak da "devlet" doğmuştur. Dolayısı ile devlet, bireysel davranıştan farklı olarak, toplumun bütünü adına onu yöneten, konuları kurallara uymayanlara belli yaptırımlar

uygulayabilen, yaşanan reel dünyanın ilişkilerini toplum adına denetleyen ve yön veren bir kurumdur.

Din ve devlet kurumlarının her ikisi de toplumsal yaşamla çok yakın ilişki içinde olmuşlardır. Ancak din ve inanç biçimlerinin varlığı insanın yaradılışı ile başlamıştır. Dinlerin ve inanç sistemlerinin ortaya çıkış nedenleri, bir yandan evrenin varlığı, gece ve gündüzün oluşumu, iklimler, bitki ve hayvan örtüsü, üreme v.b. doğa olaylarındaki düzenin neden olduğu nesnel olayların insan düşüncesi üzerindeki etkilerine, öbür yandan da başta ölüm, korku ve yalnızlık olmak üzere insanın karşı karşıya bulunduğu psikolojik sorunlarla yakından ilişkilidir. Başka bir deyimle, inanç sistemlerinin kaynağının, insanın evreni ve doğayı kavramadaki bilgi yetersizliği ve yine insanın içinde bulunduğu, psikolojik yetmezliklerden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak devlet kurumu, insanın yeryüzündeki varlığı ile başlamamıştır. Daha sonraki yıllarda, insanların toplum halinde birlikte yaşama zorunluluğundan doğmuştur. Başka bir deyimle, devlete olan gereksinme, işlevsel açıdan, ancak büyük toplulukların giderek topluma dönüşmesi ve ortak toplumsal kuralların bir üst makam tarafından yaptırım gücü kazanmasının sonucudur. Din ve inanç sistemlerinin ortaya çıkış nedenleri genelde bireysel düzlemde bir işleve sahiptir. Halbuki devlet kurumu, çok daha sonraki zamanlarda toplum halinde yaşamının doğurduğu sorunları çözmek için doğmuş ve gelişmiştir. Ancak toplumlar da bireylerden oluştuklarına göre, hem bireyin yaşam felsefesi, tutum ve davranışlarının toplumu, hem de toplumu yöneten devlet kurumlarının oluşturdukları norm ve yaptırımların bireyleri ve dolayısıyla da toplumu etkilediği söylenebilir. Başka bir deyimle toplum, genelde insani ve ahlaki kuralların etkilerini din kurumu ve geleneklerden, güvenlik, adalet, yasalara uyma ve ortak masraflara katılma gibi sosyo-ekonomik kuralların etkilerini de çoğunlukla devlet kurumundan ve devlet kurumunun zaman içinde oluşan gelenek ve deneyimlerinden almıştır.

2- Din ve Devlet İlişkilerinin Biçimlenmesi

Din ve devlet ilişkileri açısından sorulacak temel soru şudur: Acaba toplumun din kuralları (teokratik kurallar, dogmalar) ve din adamları (ruhban sınıfı) eliyle mi yönetilmesi, yoksa dinle doğrudan bağlantısı olmayan hukuk kuralları (akla ve pragmatizme dayanan normlar) ve toplum temsilcileri (sivil otorite) tarafından mı yönetilmesi daha doğrudur. Öncelikle şunu hemen belirtelim ki, gelişme evrimi birinciden ikinciye, yani teokrasiden demokrasiye doğrudur. Bu gelişme evrimi teokratik devlet yapısı, yarı teokratik devlet yapısı ve laik devlet olmak üzere üçe ayrılabilir.

Tam teokratik devlet yapısında devlet başkanı aynı zamanda dini otoritenin de en üst temsilcisidir. Hatta Mısır firavunlarında olduğu gibi, kral ya da devleti yöneten kişi Tanrıdır. Otoritesini, taşıdığı tanrısal sıfatından ya da Tanrı'yla özdeşleşmesinden almaktadır. Meşruluk tanrısalıktan kaynaklanmaktadır. Kendisinin di-

şında, hesap vereceği bir makam, otorite ya da kurum yoktur. Tam teokratik devletler mutlak monarşiler biçiminde ve babadan oğula geçen bir düzenleme ile örgütlenmişlerdir.

Yarı teokratik devlet yapısında ise, dinin örgütlenme biçimi ile devletin yapılanması büyük oranda birbirlerinden ayrılmışlardır. Ancak her yarı teokratik devletin bir dini vardır. Ayrıca, devlet kendi dininde olmayan diğer devlet ve toplumlara karşı, genelde zıt bir tavır ve hatta örtülü bir düşmanlık içindedir. Ayrıca devletin başındaki kişi, göreve gelirken bir üst makam din temsilcisi tarafından kutsanarak taç giydirilir ya da kılıç kuşandırılır. Bu kutsama dini açıdan bir onay ve aynı zamanda da yönetimin meşruluğu anlamındadır. Başka bir deyimle, meşruiyetin kaynağı yine dindir. Meşruluk ise din adamlarının kutsaması ile doğmaktadır.

Din ve devlet ilişkilerinin üçüncü biçimi ise, zamanla devletin laikleşmesi, din işleri ile devlet işlerinin tamamen birbirlerinden ayrılması ile ortaya çıkmıştır. Avrupa ülkelerinde, özellikle Hıristiyan dünyasında yaşanan yeniden doğuş (renaissance) ve yeniden yapılanma (reform) hareketleri, ayrıca "**Aydınlanma Yüzyılı**" olarak adlandırılan 18. yüzyıldan sonra Auguste Comte'un deyimleriyle bir pozitif dönem başlamıştır. Akıl ve bilim ön plana çıkmıştır. Giderek çoğulcu ve katılımcı bir nitelik kazanan parlamenter sisteme dayanan temsili demokrasiler doğmuştur. Bu yeni devlet biçiminin temel özellikleri, sivil (seculaire) olması, yani gücünü ve meşruluğunu, ruhban sınıfının kutsama onayından değil, halktan alması, laik olması, yani hem din ve devlet işlerinin birbirlerinden ayrılması hem de bireysel vicdan üzerindeki baskıların ortadan kalkması, din ve vicdan özgürlüğünün gelişmesi, yöneticileri değiştirme yollarının mevcut olması, bireysel hak ve özgürlüklerinin ön plana çıkarak devlet otoritesinin sınırlanmasıdır. Demokratik, sivil ve laik nitelikli devlet biçiminin oluşmasında 1789 Fransız Devrimi'nin oluşturduğu özgürlük anlayışı ile, 19. yüzyılda ortaya çıkan ve giderek gelişen "Sanayi Devrimi" ve ekonomik gelişmelerin de unutulmaması gerekir. Bir tek cümle ile söylemek gerekirse, din ve devlet ilişkilerinin evrimi Tanrı devletinden sivil (seculaire) devlete doğru bir gelişme izlemiştir. Laik devlette devletin dini olmaz. Din bireysel bir tutum ve inanış düzeyinde kalır.

3- Laikliğin Anlam ve Önemi

Toplumun sivilleşmesi ve demokratikleşmesindeki en stratejik kavram laikliktir. Fakat laikliğin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bir düşünce birliği yoktur. Özellikle de, laik düşünce, sivil toplum ve çağdaş demokrasileri içine sindiremeyen, teokratik ve yarı teokratik devlet yönetimlerini laiklikmiş gibi göstermeye çalışanlarla, laikliği sanki dinsizlikmiş gibi görmeyi sürdürenlerin varlığı da dikkate alınarak bu kavramı bazı yönleriyle açıklamakta yarar vardır.

Laikliğin devlet yönetimi açısından iki temel anlamı vardır. Birincisi devletin din kurallarına göre örgütlenmemesi ve yönetilmemesi, yani din ve devlet işlerinin tamamen birbirlerinden ayrılmasıdır. Bu kural, devletin yapılanması, örgütlenmesi ve

yönetim kurallarını oluşturması açısından önem taşımaktadır. Laikliğin devlet açısından ikinci temel anlamı ise, devletin kendi yurttaşları ile olan ilişkilerindeki tutum ve davranışlarla ilgilidir. Devletin, kendi uyruğundaki her türlü inanç kümeleri ya da inançsızlar karşısında yansız kalması, işe almada, askerlikte, görev vermede, eğitim ve sağlık hizmetleri götürmede, altyapı oluşturmada, kısacası her türlü kamu hizmetleri sunma ya da sorumluluk ve görev istemede din, mezhep ve benzeri inanç ayırımı yapmamasıdır. Ancak devletin her iki konudaki tutum ve davranışları, oluşturulan kurumlar ve kurallar kadar, kamu hizmeti yürüten görevlilerin tutum ve davranışları ile de yakından ilgilidir. Laik bir devlette, uygulamadaki yanlışlık ve ayrımcılıklar ise genellikle görevini yansız yapmayan bilinçsiz ya da laikliği sindirememiş bazı kamu görevlilerinden kaynaklanmaktadır.

Laikliğin siyasal ve yönetsel anlamı, yönetme gücü ve meşruluğunun kaynağı ile ilgilidir. Laik bir devlette egemenlik hakkı, ruhban sınıfının değil, ulusundur. Yönetici yönetme gücü ve yetkisini ruhban sınıfından değil halktan alır. Fakat bu yetki mutlak değil, geçicidir. Belli bir süre ile sınırlıdır. Yetkinin devamı için yeniden halkın onayına başvurulur. Yapılan özgür seçimlerle, yöneticilere devam yetkisi verilebilir, ya da yeni yöneticiler seçilebilir. Atatürk bu durumu "Egemenlik kısıtsız koşulsuz ulusundur" özdeyişi ile açıklamıştır. Halbuki teokratik bir devlette, halkın yöneticileri değiştirme yetkisi yoktur. Çünkü meşruluğun kaynağı halk değildir. Halk tarafından seçilmeyen bir yönetici, halk tarafından görevden alınmaz.

Laikliğin toplumsal anlamı, toplumdaki değişik din ve mezhep sahipleri ve her türlü inanç kümeleri açısından bir inanç demokrasisi ve özgürlük ortamı oluşturmaları, birbirlerine hoşgörü ve tahammül göstermeleridir. Bütün inanç, din ve mezhep kümelerinin devlet katında aynı değerde olması, devletin bu kümeler açısından da yansız davranmasıdır. Zaten çoğulcu toplum yapısını başka türlü oluşturma ve koruma olanağı da yoktur. Toplumdaki alt inanç kümelerinin, tüm farklılıklara karşın, bu farklılıklarını koruyarak, birlikte yaşama arzularıdır. Laiklik ve din kurumları toplumun ortak paydasıdır; ikisi arasında rekabet değil tamamlayıcılık esastır.

Laikliğin hukuk ve yasalar açısından anlamı, hukuk kurallarının özgür akıl ve pozitif bilimin yöntemleri temel alınarak, çağın gereklerine göre oluşturulması ve yine gerektiğinde değiştirilebilmesidir. Hiç kuşkusuz örf ve deneyimlerden kaynaklanan ya da dinsel kurallara dayanılarak oluşturulan kurallardan da yararlanılabilir. Ancak bu ikinci tür kurallar, örften kaynaklandıkları ya da dine dayandıkları için değil, doğru oldukları ve sorunlara çözüm getirebildikleri ölçüde yasalara dönüşürebilirler. Yasaları ruhban sınıfı değil, yetkisini halktan almış parlamentolar yaparlar. Zaman içinde yasaların değişmesi gerekebilir ya da yeni yasaların eklenmesi söz konusu olursa bunların gereğini yine yetkili parlamentolar yerine getirirler.

Laikliğin eğitim açısından anlamı, bilgi edinme yöntemi ve bilginin kaynağı ile ilgilidir. Geleneksel-feodal, ümmet kültürü aşamasında yaşayan toplumların bilgi kay-

nakları, gelenek ve görenekler, dogmalar yani toplumca kutsal olarak kabul edilen metinlere dayalı olarak çoğunlukla din adamları (ruhban sınıfı) tarafından yapılan yorumlardır. Çoğunlukla geleneklerin oluşturdukları tecrübi bilgilerle din kaynaklarına dayalı yorumlar karışmışlardır. Yapılan yorumların çoğu inanç ve duygu ağırlıklıdır. Eleştiri ve özeleştiriye kapalıdır. Bu nedenle değişmezlik ve süreklilik gösterir. Dolayısıyla da değişime ve gelişmeye uyum sağlaması, yanlışlardan ve tutarsızlıklardan arındırılması çok zordur. Laikleşen bir toplumda ise bilgilenme ve bilgiye ulaşmanın yöntem ve yollarını akıl ve bilim gösterir. Bilginin kaynağı, inanç ve duygulara değil, akıl ve bilime dayanır. Tabular yıkılır, akıl özgürleşir. Atatürk'ün deyimini ile "aklı özgür, vicdanı özgür, irfanı özgür" nesiller oluşur. Laik eğitim dogmalardan arındırıldığı için eleştiri ve özeleştiriye açıktır. Dolayısı ile kendisini yanlışlıklardan, tutarsızlıklardan arındırabilir. Yeni gelişim ve değişimlere uyum sağlayabilir. Değişen dünya koşullarında çağdaş eğitim, mutlaka laik eğitim demektir. Çoğulcu demokrasiler başka türlü gelişemez. Çünkü bireyleri çoğulculuğa alıştırmada toplum çoğulculuğu benimseyemez.

Laikliğin bireysel anlamı ise, bireyin vicdanı üzerindeki her türlü baskının kalkması, inanç kümeleri arasında istediği seçimi yapabilme ya da hiçbir inanç kümesine katılmama konusunda tam bir özgürlük durumunu açıklar. Laikliğin bireye kazandırdığı bu özgür durum "**din ve vicdan özgürlüğü**" ya da "**inanç ve vicdan özgürlüğü**" olarak tanımlanabilir. Ancak laik bir toplumda **birey kul değil, yurttaş**tır. Kul kimliğindeki bir bireyin amacı, kendi inancını diğer inançlara üstün ve egemen kılmaktır. Fakat yurttaş kimliğindeki bireyin başka inanç kümeleri ile mücadeleye girmesi ve başkalarını kendi inancını benimsetmeye zorlaması beklenemez. Çünkü yurttaş kimliğindeki birey, kendisi kadar, başkalarının din ve vicdan özgürlüğüne de değer verir. Laikliğin ve laik bir toplum yapısının oluşabilmesi için, bireylerin kul kimliğinden yurttaş kimliğine geçebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Amaçlanan yurttaş kimliğinin laik ve demokrat olması gerekir. Böyle bir kimliğin oluşturulması görevi de eğitim sistemine düşer. Bu açıdan eğitim ve öğretim birliğinin bozulmaması ve temel eğitim büyük önem taşır.

4- Hıristiyanlık ve Laiklik

Laiklik ve demokrasinin genelde Hıristiyan dinine mensup Batılı toplumlar içinde boyverdiği, buna karşın çoğunluğu İslam dinini benimseyen toplumlarda ise hem demokrasinin ve laikliğin gelişmediği ve hem de bu ülkelerin geri kaldığı gözlenmektedir. İslamiyet ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler konunun dışındadır. Ancak Hıristiyan kültürü taşıyan Batı Avrupa ülkelerinin aynı zamanda laik olması, bazılarına göre Hıristiyan toplumlarının laik olacağı, ancak İslam toplumlarının laik olmayacağı, çünkü İslam dininin laikliğe kapalı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Acaba bu değer yargısı doğru mudur?

Hıristiyan dininin laiklikle bağdaşacağını ileri sürenlerin savı şudur. İsa peygamber, kendi yandaşlarının devlet yöneticilerinden baskı ve şiddet görmeleri karşısında "Eğer birisi bir yanağınıza tokat atarsa siz ona öbür yanağınızı da uzatın" diyerek uzlaşmacı ve teslimiyetçi bir tutum sergilemiş, şiddetten kaçınmış, devletle uzlaşmıştır denilmektedir. İkinci olarak ileri sürülen görüş ise şöyledir. Bir yandaşının İsa peygambere, üzerinde Sezar'ın resmi bulunan Roma İmparatorluğu parasını göstererek "Sen din devletinin sahibisin, bu parada ise Sezar'ın resmi var, şimdi benim Roma Devleti'ne vergi vermem gerekir mi?" diye sorunca, Hazreti İsa "Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz" diyerek din ve devlet işlerini daha başlangıçta birbirinden ayırmıştır, savunması yapılmaktadır.

Kanımcı her iki görüşün de, laikliğe bir adım olarak, uygulamada iler tutar bir tarafı yoktur. Çünkü Hıristiyanlık dini Roma İmparatorluğu'nun içine doğmuştu. Din eğer daha doğuştan bu devletle çatışmaya girecek olsaydı tutunma ve gelişme şansını kaybedebilirdi. Bu açıdan ilk Hıristiyanların, bir yanaklarına tokat atılınca, tokat atanlara öbür yanaklarını uzatmaları, şiddete barışla karşılık vermeleri, barışçılıklarının değil, yeni ve güçsüz olmalarının bir sonucudur. Ayrıca devlete vergi vermemek, ona isyan bayrağı açmak anlamına gelir ki, Hz. İsa'nın çevresindeki birkaç yüz kişi ile böyle bir mücadeleyi göze alma olanak ve olasılığı yoktur. Ancak aynı Hıristiyanlık, güçlenip devlet dini haline geldikten teokratik bir yapı oluşturduktan sonra başına taç koymadığı kralları meşru saymamış, engizisyon mahkemeleri ve işkencelerle insanların vicdanları üzerine baskı yapmış ve bin yıllık Ortaçağ boyunca dinsel terör estirmiştir. Hıristiyanlığın laiklik ve demokrasi ile barışması daha önce sözü edilen Avrupa'daki yeniden doğuş (Renaissance) ve yeniden yapılanma (Reforme) hareketlerinden, ünlü sosyolog Max Weber'in de belirttiği gibi Hıristiyanlığın yeni bir yorumu olan Protestanlık mezhebinin güçlenmesi ve 1789 Fransız Devrimi'nden sonradır. Max Weber'e göre Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu uyum içindedir. Bütün Ortaçağ boyunca, hatta 1789 Fransız Devrimi'ne kadar olan dönemde, Hıristiyanlık dininin temsilcileri kralları ve derebeyleri kutsayıp yetkilendirerek onları dünya devletinin değil, din devletinin temsilcileri olarak halka sunmuş ve yönetimlerinin meşruluğunu dine dayandırmışlardır. Yani laik devlet geleneği oluşmamıştır. Bireysel düzlemde ise, kişinin yaşamının bütün kesitleri ruhan sınıfının denetimine girmiştir. Sonuç olarak, bu kadar katı ve karışmacı bir Hıristiyanlık anlayışını laiklikle bağdaşır kabul edip laikliği İslamiyetten esirgemek fazla tutarlı görülmemektedir. Laik kültür ancak, katı kilise anlayışı akıl ve bilimle aşıldıktan sonra oluşmuştur.

5- İslamiyet ve Laiklik

İslam dininin laiklik ve demokrasi ile ilişkilerine gelince; konuyu iki açıdan irdeleme olanağı vardır. Birincisi acaba İslamiyet bir devlet dini midir; devlet yöneticileri için, devlet yapısı ve yönetimi üzerinde egemenlik kurmak için mi indirilmiştir? Eğer

böyle bir durum varsa devletle din yapışık siyam ikizleri gibi olur. Ya ikisi birlikte olur, ya ikisi de olmaz. Sonuçta din ve devlet özdeşleşmesi oluştuğuna, dolayısı ile din işleri ile devlet işleri de ayırlamayacağına göre devlet laik olamaz denilmektedir. Acaba bu yargı doğru mudur? İkincisi İslamın birey düzlemindeki ve dolayısı ile topluma yansıyan konumu ile ilgilidir. Daha doğrusu insana verdiği değer ve bireye tanıdığı özgürlüklerin sınırı ile yorumlamak gerekir. Bir görüşe göre İslam, bireyi çepeçevre kuşatmış, ona hiçbir davranış özgürlüğü tanımamıştır. Bireyin özgür iradesi yoktur. Gecesi, gündüzü, tüketimi, üretimi, giyimi, kuşamı hatta cinsel ilişki biçimi bile dinsel kurallarla kuşatılmıştır. Bireye düşen görev, kendisine dayatılan kuralları harfiyen uygulamaktan ibarettir. Aksi halde kulluk niteliği zedelenir ve cehennemlik olur savı vardır. Gerçekten İslam dini açısından birey bu kadar kuşatılmış, tüm özgürlükleri elinden alınmış mıdır? Çünkü eğer özgürlüklerini kaybetmiş, tutumları ipotek altına alınmışsa laikleşemeyecektir. Peki gerçek nedir? Acaba İslamiyet bir devlet dini midir? Din ve devlet birbirlerinden ayrılamazlar mı? Yanıtlamaya çalışalım.

İslam dininin kurucusu Hazreti Muhammed'in aynı zamanda bir devlet başkanı olduğunu, İslam peygamberinin sadece bireysel inanç ve ahlakla değil, aynı zamanda devlet yönetimi ve kamu düzeni ile ilgilendiğini ve hatta devleti yönettiğini ileri sürerek, İslamiyette din ve devlet işlerinin birbirlerinden ayırlamayacağı ileri sürülmektedir. Kanımca bu sav yanlıştır. Çünkü sosyolojik açıdan bakıldığında, İslamiyetten önce Araplarda kurumlaşmış bir devlet geleneğinin olmadığı görülmektedir. Fakat İslamiyetin doğduğu yıllarda başta Mekke olmak üzere, oldukça gelişkin bir ticari faaliyetin ve kent uygarlığının boy vermeye başladığı söylenebilir. Arapların kabile şeklindeki devletsiz yaşamları, bu yeni kent uygarlığı ile birlikte topluluk kültüründen giderek sıyrılmaya başlamıştır. Kavimler üstü bir toplum yaşamı doğmuştur. Bu dönemde "devlet" biçiminde bir örgütlenmenin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Başka bir söyleyişle, eğer İslamiyet gelmeseydi bile, sosyolojik olarak, araplarda da, kavimler üstü ve kavimleri birleştiren bir devlet örgütü, işlevsel olarak zaten doğacaktı. Çünkü devletin doğması dinlerden bağımsızdır. Hazreti Muhammed'in devlet başkanlığı ve bir devlet kurmuş olması onun dini misyonunun değil, arap kabilelerinin o dönemde birleşebilmesi için devlet örgütüne olan şiddetli gereksinmelerinin bir sonucudur. İslamiyetin getirmiş olduğu ilkelerin kavimlerüstü (ümme) bir kültür oluşturması arapların devletleşme sürecini hızlandırmaya katkıda bulunmuştur. Fakat şurası kesindir; İslam dininin devlet biçimi ve devlet yönetimi ile ilgili olarak belirleyici ve kesin kuralları yoktur. Bu konudaki iki temel kural, "emaneti ehline vermek" ve "dürüst yönetim için karşılıklı olarak bilgi alışverişinde bulunmak (meşveret)"tan ibarettir. Her iki ilkenin en fazla demokrasi ile bağdaşabileceği de açıktır. Kısacası İslamiyette din-devlet özdeşleşmesi yoktur. **Kutsal olan devlet değil, dindir; daha doğrusu bireydir.** Devlete düşen görev, kul hakkını (bireysel hakları) önemle gözetmek, adaleti, barışı ve güvenliği sağlamaktır. İslam dini devlete değil, insanlara hitap etmektedir. Yaptırımları ya da ödülleri de yine bireysel dav-

ranişlarla ilgilidir. O halde, İslam devleti laik ve demokratik olamaz demek, hem İslamiyetin özü ile bağdaşmaz, İslama bir iftiradır. Hem de çağdaş yönetim biçimlerinin sadece Hıristiyan kültüründe olabileceğini kabullenmek demektir. Kaldı ki, daha önce de belirtildiği gibi, laiklik, sivilleşme ve demokrasi, Hıristiyanlığın katı yorumlarının içinde kalınarak değil, tam tersine ruhban sınıfına ve kiliseye rağmen doğmuş ve gelişmiş bir çağdaşlaşma süreci olmuştur. Ayrıca İslamiyette Tanrı ile kul arasında bir ruhban sınıfı yoktur ki, devlet başkanı, bu sınıfın başkanından, toplumu yönetmek için bir Tanrısal yetki istesin. Bu açıdan bakıldığında, İslam toplumlarındaki devletin zaten teokratik olmaması gerekir. İslam toplumlarını yönetenlerin oluşturdukları devletlerin teokratik ya da yarı teokratik olarak örgütlenmeleri dini değil örfi ve daha çok da siyasiydir. Toplumun başında sürekli kalıp onları yönetebilmek için dinsel inanç ve duyguların siyasi amaçla kullanılmasından ibarettir. Zaten o devirlerde, toplumun demokrasi diye bir sorunu da yoktur.

Konunun ikinci yönü Müslüman bir bireyin laik olup olamayacağı ile ilgilidir. Gerçekten bir Müslüman birey laik olamaz mı? Gerçekten İslamiyet her yönüyle bireyi kıştıp onu gündelik yaşamında kısıpdayamaz hale getirmiş, davranış özgürlüğünü elinden almış mıdır? Kesinlikle hayır. Durum tamamen bunun tersidir. Kuldaki, özgür iradenin olmadığı yerde günah kavramı da olmaz. Herşeyden önce İslamiyetin bireysel özgürlükleri artırdığı ve bireyin toplumsal konumunu yükselttiği söylenebilir. Şu kesindir; İslamiyetin birey konusundaki tavrı, o çağın koşullarına göre, tam bir devrimdir. Öncelikle söylenmesi gereken şey şudur. İslamiyete göre insanlar bir soylu, sınıf, zümre ya da devletin kulu olamazlar. Çünkü kulluk sadece Tanrıyadır. Kula kulluk olmaz. Bu ilkelerin sosyolojik anlamı şudur. İnsanlık düzleminde bütün bireyler eşittir. Servet büyüklüğü, soyluluk, rütbe, makam bir ayrıcalık ve davranış farklılığı yaratmaz. Eşitlik mesajının en çok fakirleri ve köleleri ilgilendirdiği açıktır. Zenginler ve toplumsal konumu genetik açıdan daha yüksek olanlar ise bireysel haklara (kul hakkı) saygı göstermek zorunda kalmışlardır. İslamiyetle birlikte kadının statüsü yükseltilmiştir. İslam toplumlarında kadın erkek arasında, kısmi olarak, erkekler lehine görülen eşitsizliklerin bazılarının İslami olmaktan çok, örfi ve fıkhi yorumlara dayandığı ve bu yorumların isabetsizliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca İslamiyetin, kız çocuklarının diri diri gömülmesine neden olan cahiliye gelenekleri de dahil olmak üzere, çocukların önemi ve toplumsal konumlarını yükselttiği de söylenebilir. **İslamiyette kutsal olan devlet değil, bireydir.** Bireyin, gerek diğer bireylere, gerekse devleti yönetenlere karşı olan hakları ise **"kul hakkı"** olarak açıklanmıştır. O zaman kul hakkı diye adlandırılan tanımın, günümüzde **"insan hakları"** olarak dile getirildiği görülmektedir. Çok uzun yıllar **"İslamiyette içtihat kapısı kapalıdır"** denilerek yeni yorumlar ve çözümlenmelerden kaçınılmıştır. Sonuç olarak İslamiyetin genelde **"kul hakkı"** tanımlaması ile, köle, kadın, çocuk, fakir v.b. toplumsal kümelerin haklarını geliştirip koruduğu ve bireyi daha fazla özgürleştirdiği söylenebilir. O halde, temelde insan hakları ve bireysel özgürlükleri savunan bir dinin, başka insanların din ve vic-

dan özgürlükleri üzerinde hoşgörüsüzlüğe ve şiddete dayanan baskılar kurarak din ve vicdan özgürlüğüne karşı çıkması bu dinin temel espirisine aykırıdır. Ancak Arap kültürü, İran-Sasani kültürü, Hint kültürü, Türk-Şaman kültürü ve Eski Anadolu Uygarlıkları kültürü gibi çeşitli kültürlerin etkisiyle çeşitli yorumlara bürünüp, birçok konuda da bu yorumlar katılaştırılmıştır. Halbuki toplumsal gelişme ve sürekli değişim kuralları içinde, bunun tersinin yapılması gerekirdi. Sonuç olarak, İslamiyetin hem bireye din ve vicdan özgürlüğü tanıyarak, hem de başkalarının inançlarına hoşgörüyü örgütleyerek temelde laiklikle çelişmediği açıktır. **Öyleyse insan hem müslüman ve hem de laik olabilir.** Ayrıca Batı toplumlarının benimsediği laiklik, sivilleşme ve demokratik yönetim, 18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan aydınlanmanın yani aklın zaferi ve sonucudur. Halbuki İslamiyet, daha doğuştan akla çok önem vermiş, **"aklı olmayanların dini olmaz"** demiştir. Bunun tersini düşünmek, İslamiyetin laiklikle bağdaşmayacağını söylemek, İslam toplumlarını çağdışı bırakmak olur. Bir müslüman birey hem laik olabilir, hem akla ve bilime çok önem verebilir ve hem de iyi bir yurttaş davranışı sergileyebilir.

6- Din, İdeoloji ve Siyaset

Acaba din bir ideoloji midir? genelde ideoloji denilince, bir **dünya görüşü** olarak, yönetenlerle-yönetilenler (devletle-yurttaşlar) arasındaki ilişkilerin kapsamı ve niteliği hakkındaki düşünceler akla gelir. İdeolojilerin hepsi reel dünyayla ilgilidir; dünyevidir. Çoğunlukla da, devletin yapılanması ve çeşitli konular hakkında takındığı tutum ve davranışların ne olması ve nasıl davranılması konusundaki olması gereken durumları açıklar. Liberal ideoloji, Marksist ideoloji, devletçi ideoloji, faşist ideoloji ve benzerleri ideolojilerden sözedildiği zaman, söylenmek istenilen, açıklandığı belirtilen, fikirlerin hepsi dünya ile ilgilidir. Ortaya çıkış nedenleri ve doğaları gereği **ideolojiler aklın ürünüdür; kutsal değillerdir.** Böyle olunca da eleştirilebilir, yeniden gözden geçirilebilir, geliştirilebilir ve hatta başka ideolojilerle değiştirilebilirler. Halbuki dinsel düşüncelerin Tanrı'dan geldiğine inanılır. Dinlerin temel kitapları **Kutsal Kitaplardır**, içeriklerinin Tanrı buyruğu olduklarına iman edilir. O nedenle de eleştirilmeye, değiştirilmeye ya da yerlerine yenilerinin getirilmesine, dinsel düşünce zinciri içerisinde, olanak yoktur. Ayrıca kutsal metinlerin hedef kitlesi **devlet yapısı değil, bireylerin tutum ve davranışlarıdır.** Amaç devleti yönetmek değil; bireyleri öbür dünyaya hazırlamak, onlara iyi bir ahiret geleceği sağlamaktır. Öyleyse, dinlerin, dinsel inanç ve mesajlarının ideolojileştirilmesi iki temel çelişkiyi de beraberinde getirir. Birinci çelişki dinlerin temel yapısı ile ilgilidir. Dinlerin ideolojileşmesi, onların devleti yönetme reçetesi haline gelmelerine neden olur. Öbür dünyaya değil, bu dünyaya, devlet yönetimine ait kurallar zincirine ve metinlere dönüşürler. Sonuçta, düzenlenen şey, bu dünya olur ve öbür dünya anlayışı bundan zarar görür. İkinci çelişki ise şudur. İdeolojileşen din, diğer dünyevi ideolojilerle rekabete girer; eleştirilir. Devlet yönetiminin başarısızlığı dinin başarısızlığı anlamına gelir. Sonuçta bundan din zarar görür. Bir

başka açıdan da dini bir ideoloji olarak algılayıp siyasileştirerek din devleti kurmakla sonuçlanırsa ne olacaktır? Olacak bellidir; bu da demokrasinin sonu olur. Toplumlar çağdışı yaşamaya mahkûm edilirler. O halde dinin ideolojileşmesi ve siyasileşmesi, hem dinin kendi düzenleme alanına ve amacına aykırıdır, hem de çağdaşlaşmanın evrimine terstir.

7- Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuç ve değerlendirmeler kısaca şöyle özetlenebilir. Dinlerin varlığı çok eskidir; dinler, insanların var olduğu dönemden beri vardır. Ancak “devlet” denilen kurum, insanların klan, kavim kültüründen kurtularak, topluluklar biçiminde değil, somut olarak toplum denilen örgütlenme biçimi ile önem ve anlam kazanmıştır. Devletin doğuşu dinlere göre çok sonradır. İşlevi, bireyin değil, toplumun sorunlarını çözmektir.

Din ve devlet ilişkilerinin gelişiminde üç önemli aşama vardır. Birinci aşama, din ile devletin özdeşleştiği, Tanrı ile kralın aynı olduğu tam teokratik aşamadır. İkinci aşamada, Tanrılık sıfatı yöneticilikten ayrılmış, ancak yöneticinin meşruiyet kaynağı din olmaya devam etmiştir. Halkı yönetmek için, dinsel kurallara ve Tanrı'nın göstereceği yoldan ayrılmayacağı konusuna bir güvence olarak devlet başkanının dini otoritenin başkanınca kutsanması (taç giydirilmesi, kılıç kuşatılması v.b.) söz konusudur. Bu ikinci evre, devletin yarı teokratik olduğu aşamadır. Üçüncüsü, laik devlet aşamasıdır. Laiklik aşamasında, önce devlet dinden, daha doğrusu ruhban sınıfının vesayetinden kurtulmuştur. Zaman içinde giderek hukuk, eğitim, devlet yönetimi v.b. alanlarda skolastik bilginin yerini akla ve bilime, deneye-gözleme dayalı pozitif bilimler almıştır. Bu arada, sadece ruhban sınıfının değil, devleti yönetenlerin de bireyler üzerindeki baskıları hafifletmiş toplum giderek sivilleşmiştir (secularisme). Sonuçta birey, hem din adamlarının baskısından (laisizmle) ve hem de devlet despotizminden (secularizmle) kurtulmuş, bireyin özgürlüğüne yönelik insan hakları ön plana çıkarak bu gelişmenin sonunda çağdaş demokrasiler doğmuştur.

Hıristiyanlığın laisizme ve demokrasiye uygun koşullar taşıdığı, buna karşın İslamiyetin devleti ve bireyi kuşatarak laisizme olanak vermediği düşünceleri yanlıştır. Bu saptama, yüzeysel, önyargılı ve aceleci değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Hıristiyan dünyasının laiklik, sivil toplum ve demokrasiye ulaşması bu dinin ilkelerini uygunluğundan değildir. Tersine, yeniden doğuş ve yeniden yapılanma hareketleri ve Aydınlanma Çağının oluşturduğu akıl ve bilim eksenli tutum ve davranışların toplum yaşamına egemen olmasından kaynaklanmıştır. Çağdaş demokrasiler ve ekonomik kalkınmışlık, Hıristiyanlığın oluşturduğu ruhban sınıfının, kilisenin direnmelerine rağmen sağduyunun, aklın ve bilimin galip gelmesindedir. Yoksa Hıristiyanlık dininin laikliğe uygunluğundan değildir.

İslam dininin laiklikle bağdaşmayacağı, din-devlet işlerinin birbirinden ayrılacağı, bireyin yaşamındaki tüm kesitlerin onun laikleşme ve demokratlaşmasına engel olduğu yaklaşımları tutarsızdır. Bu ve benzeri yorumlar İslam dininin özünü iyi kavrayamamaktan, örf, içtihat ve fıkıhla oluşturulan bazı hatalı ve katı yorumların İslam dini sayılmasından kaynaklanmaktadır. İslamiyette, nitelikleri Tanrı tarafından belirlenmiş bir devlet şekli yoktur. Yine İslam dininde bu kutsal devleti yönetecek bir ruhban sınıfı da mevcut değildir. İslam devletlerini yönetenlerin teokratik ya da yarı teokratik biçimde saltanat etmeleri Tanrı buyruğu değildir; bazı fıkıhçı ve içtihatçılar tarafından Tanrı buyruğu süsü verilen örflerden ve yorumlardan kaynaklanmaktadır. Kaldı ki İslamiyette, ne devlet ne de din adamları sınıfının kutsallığı da yoktur. Aslolan kul hakkı, yani insan haklarıdır. İslamiyetin insanlara önerdiği en önemli araştırma ve inceleme yöntemi ise akıldır. Hatta akılı olmayanın dini de yoktur. Hz. Muhammed'in devlet başkanı olması, dinin değil, sosyolojik bir zorunluluk olarak Arap kavimlerinin ulaştığı gelişme aşamasının bir sonucudur. İslam dini devlet yöneticisini belirlemez, devlet biçimi ve yönetimi konusunda kurallar koymaz. İnsana, bireye hitap eder. Bireyi de aklını kullanmaya ve düşünmeye çağırır. Öyleyse, özünde Hıristiyanlığa göre, İslamdaki hem devlet yönetimi anlayışı ve hem de bireye verilen değer daha belirgin bir şekilde laik, sivil ve demokrat bir yönetim biçimi için çok daha elverişlidir.

Dinlerin ideoloji haline getirilmesi ve siyasileştirilmesi, onları Tanrı devletinin reçetesi olmaktan çıkartıp dünya devletinin kurallarına dönüştürür. Dünyayı düzenleyen ideolojilerle aynı düzleme indirir ve o ideolojilerle rekabet etme durumuna iter. Böyle bir yaklaşım dinleri dünyevileştirir ve tartışma alanı içine çeker. Bundan da dinlerin kendileri zarar görürler. Öyleyse dinlerin ideoloji haline getirilmeleri ve siyasileştirilmeleri yanlıştır.

Eğer doğru anlaşılmalı ve yorumlanabilmişse, din ve laiklik birbirlerinin rakipleri değil, tamamlayıcılarıdır. Gerçek anlamdaki din ve inanç özgürlüğü ancak laik nitelikli bir devlet yapısı içinde mümkündür. Ancak sadece devletin dinden bağımsızlaşması yetmez, dinin de devletten bağımsızlaşması gerekir. Laikliğin doğru anlaşıldığı bir devlette, devlet din işleri ile ilgili kurumlar kurmaz ve kurallar oluşturmaz. Çağdaş bir toplumda, birey kendisini devletin yurttaşı, fakat inançlı olarak kabul edebilir. Ya da, kendi din ve vicdan özgürlüğü içinde kendisine özgü çözümler, tutum ve davranışlar geliştirebilir. Hem dindar, hem laik, hem demokrat ve hem de çok iyi bir yurttaş olmak zor değildir. Böyle bir kimlik oluşturmanın önündeki engeller, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ni laiklik, çoğulculuk, akıl ve bilim temeli üzerine kurmak suretiyle Atatürk tarafından kaldırılmıştır. Yurttaşlara ve herkese düşen görev, Cumhuriyet'e ve onun temel niteliklerine daha sıkı sarılmak; aklın ve bilimin yolundan giderek Atatürk ve Atatürkçülüğü doğru anlamak ve tamamlayabilmektir.

* * *

Summary

The discussions on political Islam and on the relations between state, religion and politics which have appeared on the agenda of Turkey more often in the 1980's and have reached a peak in the 1990's seem likely to remain on the agenda of the country for a certain period of time. What kind of trend has developed with regard to the legitimacy of political leaders, the source of their legitimacy and to the question "who will govern society?" How were the relations between the state and the religion shaped in this trend? Within what kind of framework were the birth and evolution of laicism, the development of civil society and modern democracy realized? Is Christianity in harmony with laicism? Is the European Union a "Christians' Club" based on religious culture; or is it a powerful economic and political union globalized and endowed with modern societies and democracies? Is Islam a religion which is incompatible with laicism? Is religion an ideology? What kind of consequences will there be if religion is politicised and turned into an ideology? How must laicism be conceived from different points of view?

These questions and similar ones must inevitably be asked and answered. It must be stated at the outset that Islam is at least as compatible with laicism and modern democracies as is Christianity. Societies consisting of Moslems can establish secular and democratic states as well. Besides, a Moslem may be secular as a consequence of freedom of religion and conscience. The European Union is not a union based on Christianity. On the contrary, it is a modern union which is based on logic and science, which overcame religious conflicts and fanaticism and which achieved the creation of civil society and the secular individual. If one claims that Islam is incompatible with laicism and modernity, he will have slandered Islam. Politicising the religion and turning it into an ideology will be to the detriment of religion. Consequently, the claim that Islam constitutes an obstacle against Turkish accession to the European Union is due to ignorance, if not due to bad intentions.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, KÖKER Levent; İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, İstanbul 1990.

AKAL Cemal Bali; Sivil Toplumun Tanrısı, Afa Yayınları, İstanbul 1990.

ALTINDAL Aytunç; Laiklik, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.

GÜVENÇ Bozkurt ve Diğerleri; Türk-İslam Sentezi, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.

KEHRER Günter ve Diğerleri; Din Sosyolojisi, Vadi Yayınları, Ankara 1996.

KIŞLALI A. Taner; Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitabevi, Ankara 1993.

KIŞLALI A. Taner; Siyaset Bilimi 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

MARDİN Şerif; Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

MARDİN Şerif; Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

MARDİN Şerif; İdeoloji, Toplu Eserleri 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

MARDİN Şerif; Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

SARIBAY Ali Yaşar; Siyasal Sosyoloji, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

SENCER Muzaffer, "Din ve Toplum" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Din-Devlet İlişkileri Maddesi, İstanbul 1985.

ŞAYLAN Gencay; Türkiye'de Laiklik, Yeni Yüzyıl Kitapları Dizisi No: 8, İstanbul

YILMAZ Kemal; Liberalizm İnsan ve Siyasal İslam, Ankara 1997.

YÜCEKÖK Ahmet; Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1983.